

Kostuumontwerp van Willem van den Berg voor Johan Schmitz als Gijsbrecht van Aemstel, 1960. Collectie: Theater Instituut Nederland

HERTALEN ALS WERKVORM VOOR ONDERWIJS IN HISTORISCHE LETTERKUNDE

Gijsbrecht van Aemstel in vwo 5

Historische titels voor de literatuurlijst Nederlands worden in de tweede fase van het vwo vrijwel uitsluitend in hertaling gelezen. Daarmee missen leerlingen de kans om kennis te maken met de oude tekst zelf. Volgens Marijn van Dijk is een directe kennismaking met historische literatuur van belang voor de overdracht van literair erfgoed. In het kader van haar meesterproef zocht zij naar een succesvolle formule om teksten van vroeger en leerlingen van nu met elkaar in contact te brengen. Resultaat is het project *Gijsbrecht van Aemstel* voor vwo 5, waarin hertalen als werkvorm centraal staat.

MARIJN VAN DIJK

Joost van den Vondels treurspel *Joseph in Dothan* (1640) werd speciaal voor scholieren in het voortgezet onderwijs bewerkt en vertaald. Dat benadrukt de promotietekst voor het elfde deel in de reeks *Tekst in Context*, verschenen in april 2014. Het feit dat de scholieren niet Vondels oorspronkelijke treurspel gaan lezen, wordt voor de verkoop als speerpunt naar voren gebracht. Immers, wie historische literatuur in onbewerkte vorm wil lezen met de klas stuit op een probleem: de tekst komt bij de leerlingen helemaal niet binnen.

Historische titels voor de literatuurlijst Nederlands worden vrijwel uitsluitend in hertaling gelezen. Dit blijkt uit een peiling naar de praktijk van het onderwijs in historische letterkunde tot 1700 in de tweede fase van het vwo die ik uitvoerde in het kader van mijn meesterproef voor de lerarenopleiding aan de VU.¹ Door deze praktijk missen leerlingen een essentiële stap in de overdracht van literair erfgoed, ze maken geen kennis met de oude tekst zelf.

Een belangrijke vraag is waarom het lezen van historische teksten in onbewerkte vorm niet lukt. Zijn de teksten te moeilijk of is het de gebruikte werkvorm die niet goed aansluit bij deze stof?

Lezen versus vertalen

De afstand tussen historische teksten en leerlingen van nu is enorm. Toch lezen leerlingen in de tweede fase van het vwo met klassieke talen in hun pakket teksten die in taal en tijd nog veel verder van hen af staan dan alles wat de historische Nederlandse letterkunde te bieden heeft. Het grote verschil tussen deze schoolvakken zit niet zozeer in de moeilijkheidsgraad van het object, maar in de werkvorm.

De centrale werkvorm binnen het onderwijs in Nederlandse literatuur is over de gehele tijdsspanne, van de middeleeuwen tot nu, het lezen. Bij klassieke talen is vertalen de centrale werkvorm. Dit is een veel actievere werkvorm dan lezen. Om te kunnen vertalen moet je je de tekst zozeer eigen maken dat je hem in je eigen taal kunt navertellen.

Bij klassieke talen staan meestal geen volledige teksten, maar fragmenten uit de klassieke literatuur op het programma die worden voorzien van een inleiding en afgewisseld met vertaalde en samengevatte passages. In feite verschilt deze opzet niet veel van de benadering van historische teksten bij het schoolvak Nederlands, behalve dat bij het lezen in hertaling de fragmenten in hun oorspronkelijke vorm helemaal niet aan bod komen.

Welke winst valt er voor het onderwijs in historische Nederlandse letterkunde te behalen wanneer leerlingen niet alleen hertalingen lezen, maar ook zelf hertalingen maken?

Welke winst valt er voor het onderwijs in historische Nederlandse letterkunde te behalen wanneer leerlingen niet alleen hertalingen lezen, maar ook zelf hertalingen maken?

Historische bewustwording

Hubert Slings, hoofdredacteur van *Tekst in Context*, geeft als belangrijkste doelstelling voor onderwijs in historische letterkunde het nastreven van historische bewustwording (Slings, 2007). Daarom worden de literaire teksten in deze reeks ruimschoots voorzien van historische achtergrondinformatie. De primaire tekst wordt weergegeven in twee kolommen met links de oorspronkelijke tekst en rechts de hertaling. Ook andere schooluitgaven werken met deze tekstpresentatie.

Hoewel de oorspronkelijke tekst bij de presentatie in twee kolommen beschikbaar is, valt deze in de praktijk buiten de boot. Uit mijn peiling blijkt dat de linkerkolom bij het lezen in de klas nauwelijks aan bod komt. Het is lastig voor de docent om leerlingen met hun aandacht bij die moeilijk toegankelijke kolom te krijgen, want de vorm nodigt hier niet toe uit. Waarom zou je je het hoofd breken over die vreemde oude tekst als de moderne vertaling ernaast staat?

Door deze zwakke plek in de formule van de twee kolommen wordt de hoofddoelstelling van Slings voor een belangrijk deel niet bereikt. Leerlingen nemen wel kennis van de historische context van het literaire werk maar het historische object dat de oude tekst zelf is, gaat aan hen voorbij. Het inzetten van hertalingen als werkvorm kan ervoor zorgen dat de leerling niet alleen de historische context leert kennen, maar ook de historische tekst.

Literair erfgoed overdragen

Anders dan Slings zie ik de overdracht van literair erfgoed als belangrijkste doelstelling voor onderwijs in oudere letterkunde. Onze maatschappij hecht waarde aan cultureel erfgoed, en scholen doen over het algemeen veel moeite om leerlingen hiermee in contact te brengen. Leerlingen bezoeken musea en theatervoorstellingen of gaan op Romereis. De moeite om met klassen vol tieners op reis te gaan wordt genomen vanuit de overtuiging

dat het een meerwaarde heeft om cultuur niet alleen uit schoolboeken te leren, maar ook zelf te ervaren. Juist de eigen ervaring stelt een nieuwe generatie in staat om een band op te bouwen met erfgoed en er waarde aan toe te kennen.

Hoe kunnen we de historische monumenten uit de literatuurgeschiedenis open stellen voor een nieuwe generatie? De hertaling lijkt een middel hiertoe, maar is in feite een moderne reproductie van een historische tekst. Het relatieve gemak van de hertaling staat de directe ontmoeting waar we op andere culturele vlakken wel moeite voor doen, in de weg. Om historische literatuur te lezen hoef je weliswaar niet met een vliegtuig, maar zet een leerling tegenover een oude tekst en de kans dat er een kennismaking plaatsvindt is miniem. Hoe krijg je leerlingen en oude teksten zo ver dat ze contact met elkaar gaan maken? Vanuit die vraag ontwikkelde ik het project *Gijsbrecht van Aemstel* voor vwo 5.

Gijsbrecht in vwo 5

Uit Vondels *Gijsbrecht* selecteerde ik negen fragmenten van ongeveer zeventig versregels die in zichzelf een zekere eenheid hebben en bij elkaar een representatieve afspiegeling geven van de *Gijsbrecht* als geheel. De klas wordt in groepjes verdeeld en ieder groepje krijgt een eigen fragment. De opdracht is om dit fragment te gaan hertalen en om die hertaling te presenteren in de vorm van een filmpje. Wanneer alle filmpjes achter elkaar worden gemonteerd, heeft de klas een eigen *Gijsbrecht*film gemaakt. De hertalingen zelf worden gebundeld tot een eigen schooluitgave in twee kolommen.

Ik stelde een projectbundel samen waarin ik de volledige tekst van de *Gijsbrecht* opnam.² De geselecteerde fragmenten heb ik in de tekst gemarkeerd en voorzien van woordverklaringen, deels overgenomen uit de gebruikte editie en deels door mijzelf aangevuld met het oog op de doelgroep. Ik schreef een inleiding met informatie over de cultuurhistorische context en de vorm van de klassieke tragedie, een inhoudelijk overzicht per scène en een *Wie is Wie?* van alle personages. Doel van de projectbundel is om leerlingen alle hulpmiddelen in handen te geven voor het uitvoeren van de opdracht zonder de historische tekst te bewerken.

‘Het hemelsche gerecht heeft zich ten lange lesten erbarremt over my, en mijn benaeuwde vesten’

Bij het project ontwierp ik een lessenserie van zeven lessen met als afsluiting de presentatie van de *Gijsbrecht*film. Iedere les heeft een klassikaal deel en een deel waarin zelfstandig gewerkt wordt. In de eerste les oefenen de leerlingen met het hertalen van de beroemde openingsregels van de *Gijsbrecht*: ‘Het hemelsche gerecht heeft zich ten lange lesten / erbarremt over my, en mijn benaeuwde vesten’. Wanneer deze oefening is besproken en een stappenplan met tips voor het maken van een hertaling is geïntroduceerd, kunnen de groepjes met hun eigen fragment aan de slag.

In het klassikale gedeelte van de lessen staat steeds een deel van de *Gijsbrecht* centraal: de proloog, het eerste bedrijf, het tweede bedrijf enzovoort. Gedurende de lessenserie komen alle geselecteerde fragmenten aan bod. Door deze opzet leren leerlingen niet alleen hun eigen fragment kennen, maar krijgen zij ook een indruk van de andere fragmenten die met het eigen fragment in verband staan als puzzelstukjes van dezelfde puzzel.

Resultaten en evaluatie pilot

Een pilot van het *Gijsbrecht*project voerde ik uit tijdens mijn stage aan het Fons Vitae Lyceum Amsterdam met klas 5VB. Het project leverde mooie eindresultaten op, een bruikbare schooluitgave in twee kolommen en een verrassende *Gijsbrecht*film. Voor deze film namen we de proloog en de slotscène met de hele klas op. Drie van de reien uit de *Gijsbrecht* werden door een groepje jongens muzikaal gepresenteerd in de vorm van videoclips. Zij hadden raps gemaakt van hun hertalingen en daarbij drie eigen nummers geschreven. Ook andere presentaties waren zeer origineel en overtuigend. Het bodeverhaal over de slachting in het Klaerissenklooster werd door een getraumatiseerde patiënt op de sofa van de psychiater verteld.

FRAGMENT UIT DE INLEIDING VAN DE PROJECTBUNDEL

Wanneer het treurspel *Gijsbrecht van Aemstel* begint, is de vijand die Amsterdam een jaar lang omsingelde, plotseling verdwenen. Niemand begrijpt waarom, maar het slagveld rondom de stadsmuren is verlaten. Hier en daar liggen nog wapens en andere spullen alsof het leger in grote schrik is weggerend en alles uit handen heeft laten vallen. Als *Gijsbrecht* met zijn proloog het treurspel opent, kijkt hij uit over het verlaten slagveld en vraagt hij zich af hoe dit gebeurd kan zijn. Is dit het werk van God? Heeft God het vijandelijke leger verjaagd?

De listige strategie die Vosmeer uit de doeken doet wanneer *Gijsbrecht* hem verhoort, werd accuraat uitgebeeld in een stopmotion-filmpje met Lego. En Badeloch vertelt haar onheilspellende droom aan *Gijsbrecht* via Whatsapp.

De pilot werd door alle 28 leerlingen schriftelijk geëvalueerd en met negen leerlingen, uit ieder groepje één, hield ik een interview. De leerlingen oordeelden over het algemeen zeer positief. Ook een leerling die ronduit toef dat hij hertalen vreselijk vond en er heel slecht in was omdat hij niks met talen had, vond het project als geheel toch geslaagd. Veel leerlingen waardeerden de originaliteit van de werkvorm, zo iets hadden ze nooit eerder gedaan. Die nieuwe ervaring ging bij sommigen gepaard met de ontdekking van een talent. ‘Ik kan hertalen!’ riep een leerling enthousiast uit toen ik vroeg wat ze van het project had geleerd.

Sommige leerlingen waardeerden het hertalen vanuit historisch oogpunt, het verhoogt bijvoorbeeld je inzicht in primaire bronnen bij geschiedenis. Anderen waardeerden het talige aspect en vonden het leuk om kennis te

DE DOOD VAN BISSCHOP GOZEWIJN EN KLAERIS VAN VELZEN UIT FRAGMENT 7 ‘SLACHTING IN HET KLAERISSENKLOOSTER’, HERTAALD DOOR JOERI PIETERSON, DAAN BLOEME EN AMBER JONGENEEL

Gijsbrecht:
Wat deed Klaeris toen?

Bode:
Zij hielp mee het zwaard uit de zij van haar oom te trekken. En zet hem onmiddellijk zijn mijter weer terug op zijn hoofd. Zij kust hem op zijn bleke lippen. Hij opent met pijn zijn halfgesloten ogen en kijkt haar nog eens aan. Hij is ontroerd door haar en zij sluit hem de ogen. Dan ademt hij zijn laatste adem en sterft. Door deze met moeite uitgebrachte laatste adem van de stervende valt ze flauw van ellende. Maar voordat ze weer bijkomt heeft Haemstee haar op het dode lichaam gegooid en haar verkracht. Uiteindelijk komt ze weer bij en wordt zich bewust van wat er zojuist met haar gebeurd is. Ze roept: ‘O Jezus, kijk hoe ik moet lijden en ben misbruikt. O zui-vere maagd Maria!! O heilige Clara, vrouw Machtelt, zien jullie dit, jullie kind?’ De verkrachter negeert haar kreten en gehuil. Zoals een roofvogel het piepen van zijn prooi negeert bij de vangst. ‘Rot op en ga bij je moeder huilen!’ schreeuwt hij, en hij trapt haar zo hard in de buik en op de borst dat het bloed uit haar neus en mond spuit. Zij kermt zacht en sluit haar ogen alsof ze slaapt en sterft in de armen van de bisschop.

maken met een oudere vorm van het Nederlands. Een leerling vertelde dat hij dankzij het project nu bij moderne vreemde talen minder snel een woordenboek nodig had. Omdat er bij het hertalen geen woordenboek beschikbaar was, moest hij wel beter naar de tekst zelf kijken voor het achterhalen van de betekenis. Voor een andere leerling was het hertalen een artistieke ervaring geweest. Hij had geleerd dat vertalen niet gewoon het overzetten van zinnen naar een andere taal is, maar het uitdrukken van je eigen interpretatie van een tekst in je eigen woorden.

Tijdens de lessenserie heb ik van alle geselecteerde fragmenten een gedeelte klassikaal gelezen. In de evaluatie gaven veel leerlingen aan dat zij het moeilijk vonden om de tekst te volgen tijdens dit klassikale lezen. Maar bij het hertalen slaagden de leerlingen er wel in om hun fragment te begrijpen. Slechts één leerling geeft aan dat dit niet is gelukt. Het merendeel begreep het eigen fragment na het hertalen volledig en kon het ook goed plaatsen binnen de *Gijsbrecht* als geheel.

Zelf veronderstelde ik dat het hertalen makkelijker zou zijn voor leerlingen met klassieke talen in hun pakket, maar dit werd door de resultaten en de evaluatie van de pilot niet bevestigd. Zeer goede hertalingen werden overwegend gemaakt door leerlingen zonder klassieke talen en de zwakste hertaling was van een leerling met Latijn. In de interviews gaven de meeste leerlingen aan dat zij geen gunstige invloed hadden ondervonden van ervaring met klassieke talen bij hun eigen werk of dat van groepsgenoten. Slechts één leerling gaf aan dat ervaring met vertalen bij Latijn haar had geholpen. Hertalen vond ze veel makkelijker.

Investeren in literair erfgoed

Het inzetten van hertalen als werkvorm stelde leerlingen in staat zich Vondels tekst eigen te maken en mee te nemen naar hun wereld, naar hun eigen woorden en nieuwe media. De formule van het Gijsbrechtproject kan ook succesvol worden ingezet voor andere teksten uit de historische Nederlandse letterkunde. Deze projecten kunnen een belangrijke aanvulling bieden op de huidige praktijk van het lezen in hertaling.

Het Gijsbrechtproject is een investering in literair erfgoed. Het vraagt inspanning om leerlingen in contact te brengen met historische objecten, maar die inspanning levert een ervaring op die beklijft en die van grote waarde is voor de overdracht van erfgoed aan een nieuwe generatie. ■

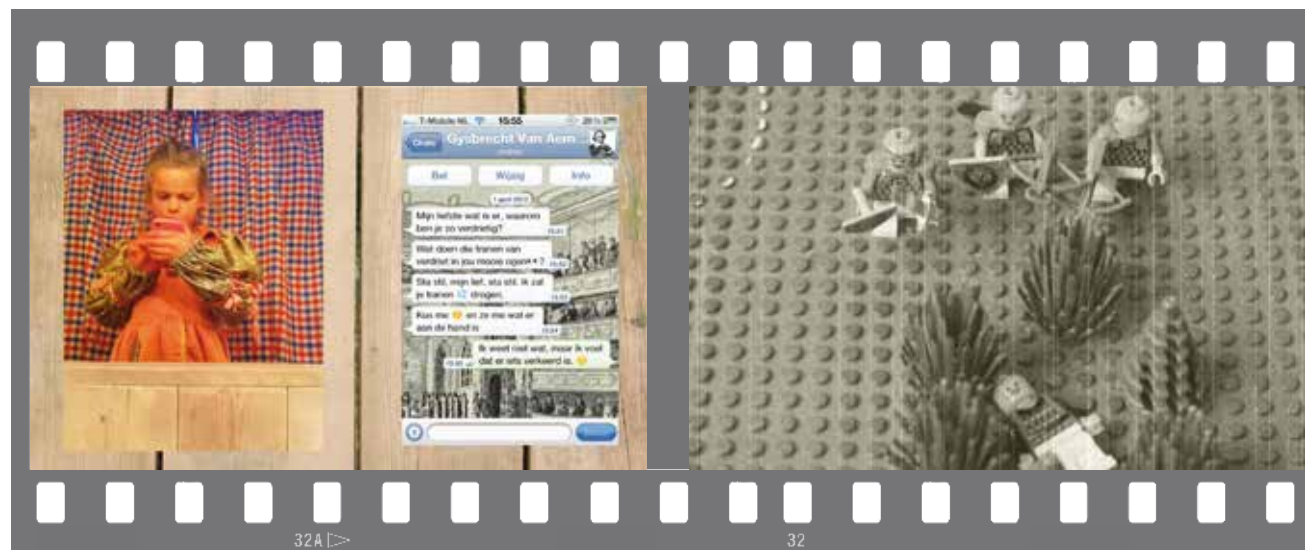
De projectbundel en volledige lessenserie kan bij de auteur worden opgevraagd via <hertalenalswerkvorm@gmail.com>. U wordt dan wel verzocht om feedback te geven, zodat het project verder aangescherpt kan worden. Ook de trailer van de *Gijsbrecht*film is via de auteur beschikbaar.

NOTEN

1. Voor deze peiling nam ik een vragenlijst af bij tien docenten Nederlands van tien verschillende scholen. De resultaten zijn opgenomen in de docentenhandleiding bij het *Gijsbrecht*project.
2. Ik gebruikte de editie van Mieke B. Smits-Veldt, beschikbaar via <www.dbnl.org/tekst/vond001gysb01_01>.

LITERATUUR

- Gemert, E. M. P. van, Muller, S. C. I., Vos, M. de, & Bonth, R. (2014). *Vondels Joseph, een bijbelse tragedie* (Tekst in Context 11). Amsterdam: AUP.
- Slings, H. G. (2007). Het waarom en hoe van historisch literatuuronderwijs. In H. Goosen (Red.), *Forum of arena: Opmattingen over literatuuronderwijs – Een stand van zaken in 2007* (VON-Cahier 1). Geraadpleegd via <http://taaluniversum.org/inhoud/von-cahier-1/het-waarom-en-hoe-van-historisch-literatuuronderwijs>

Still uit de presentatie van fragment 3 'De droom van Badeloch' door Aleide Hoijmakers, Roos Otto en Anna-Maria Schouws

Vosmeer wordt door soldaten van *Gijsbrecht* uit het moeras gehaald. Still uit de presentatie van fragment 1 'Vosmeer door *Gijsbrecht* verhoord' door Steyn Bruins, Teun de Smalen en Björn Ho

etalage

De Nederlandse uitgeverijen presenteren de afgelopen weken weer stapels literatuur. Het is vrijwel ondoenlijk om de hele waslijst in kaart te brengen. Om die reden volgt hieronder een selectie van de meest bruikbare en in het oog springende titels.

August Willemssen (1936–2007) staat bekend als een groot literatuurleefhebber die werk vertaalde van diverse Braziliaanse en Portugese auteurs. Zelf schreef hij ook een aantal boeken, die veelal positief werden ontvangen. In de nu verschenen bundel *Bewaar deze brieven als je eigen tekeningen* (De Arbeiderspers, 301 blz.) is de briefwisseling opgenomen tussen Willemssen en Marian Plug. Hun correspondentie vertelt het verhaal van een levenslange vriendschap tussen een van de belangrijkste literaire vertalers van Nederland en een beeldend kunstenaar.

De Oostenrijkse auteur **Joseph Roth** (1894–1939) is vooral als romanschrijver en journalist bekend. Minder gerenommeerd is zijn poëzie. In de bundel *Parade van gebeenten* (Tiem, 156 blz.) zijn 28 gedichten afgedrukt die de verschrikkingen van de Eerste Wereldoorlog als onderwerp hebben. Daarnaast bevat de bundel elf reportages die Roth tussen 1915 en 1935 schreef en eveneens de Grote Oorlog be-

lichten. De lezer maakt kennis met onder meer de dood van keizer Franz Joseph I in 1916, de gruwelijke oorlogsinvaliden en het fronttoerisme na 1918.

Aan het begin van de roman *Een vervangend leven* (Meulenhoff, 368 blz.) van de Amerikaanse auteur **Boris Fishman** kan Jevgeny Gelman niet in aanmerking komen voor smartengeld van de Duitse overheid, omdat hij in de Tweede Wereldoorlog niet genoeg ellende heeft doorstaan. Zijn kleinzoon, Slava Gelman, droomt van een carrière in de journalistiek. Zijn grootvader vraagt hem daarom zijn talenten in te zetten voor een dubieus doel: het vervalsen van smartengeldaanvragen voor de joodse ouderen uit de buurt. Terwijl Slava het ene na het andere oorlogsverhaal verzint, loopt hij voortdurend het risico te worden betrapt. Een bij vlagen hilarische roman.

Ei (Nijgh & Van Ditmar, 302 blz.) is de tweede roman van schrijfster en actrice **Anna Drijver**. Hoofdpersoon is de 28-jarige Leyla, parlementair verslaggeefster voor een landelijke krant. Ze is ambitieus, werkt hard en woont samen met haar vriend. Wanneer ze voor een gangbare controle een echo laat maken in het ziekenhuis, ziet haar gynaecoloog een vlekje bij een van haar eileiders. Na een operatie wordt Leyla gedwongen om na te denken over het leven in het algemeen en het krijgen van kinderen in het bijzonder.

In de roman *Het verloren jaar* (Querido, 334 blz.) van **Clara Stokhof** raakt hoofdpersoon Benjamin verzeild in een koortsachtige en duistere wereld. Twee maanden nadat zijn vriendin hem uit huis heeft gezet, neemt zijn leven een onverwachte wending als hij bevriend raakt met de Russische Vasili Nikolajev, eigenaar van een theehuis. Vasili blijkt veel meer te verkopen dan thee alleen. Het enige wat hem bij de les houdt, is zijn eigen leger van Romeinse keizers, een leger dat hij verzamelt door de namen van de keizers uit zijn hoofd te leren. Een roman over eenzaamheid en de manier waarop mensen proberen, soms bewust maar vaak ook onbewust, vorm en inhoud te geven aan hun leven.

Het *Dagboek* (De Arbeiderspers, 504 blz.) van de Franse gebroeders **Edmond en Jules de Goncourt** bevat een schat aan gegevens over het Parijse literaire leven, in de tweede helft van de negentiende eeuw. Meer dan 35 jaar wisten de broers het dagboek in het diepste geheim bij te houden. Niemand kon vermoeden dat ze van hun bezoeken, diners en salonbijeenkomsten steeds een genadeloos verslag aan het papier toevertrouwen. Vele grootheden zoals Sainte-Beuve, Gautier, Flaubert en Zola passeren de revue. De Nederlandse vertaling van dit meesterwerk is nu eindelijk weer eens in herdruk verschenen. ■

Jacob Moerman

